

Typo-morfologi

Metoden och dess tillämpning på bebyggelsemönster

Abdellah Abarkan

Artikeln beskriver den typo-morfologiska metodens bakgrund, utveckling och tillämpning – framför allt under senare delen av 1900-talet. Eftersom typo-morfologiska studier har haft ett mycket brett tillämpningsfält, varierande mellan byggnaden eller byggnadsdetaljer och större helheter som staden, kommer denna artikel att särskilt referera till sådana studier som fokuserar på bebyggelsemönster. Tillämpning av typo-morfologiska metoden kommer därför att begränsas till de fall där metoden avser att behandla bebyggelsemönster på kvartersnivå. Här finns tre viktiga referenser att lyfta upp, nämligen Philippe Panerai m.fl. "Analyses urbaines", Björn Linn "Storgårdskvarteret. Ett bebyggelsemönsters bakgrund och karaktär", och Johan Rådberg och Anders Fribergs "Svenska Stadstyper. Historik exempel klassificering" (B. Linn 1974, A. Friberg & J. Rådberg 1996)

På en någorlunda detaljerad stadskarta kan man urskilja tre mönsternivåer, en formas av gatunätet, en annan av tomtgränser och en tredje av fyllda ytor som betecknar huskroppar. Överlagring och sammanfogning av dessa mönsternivåer formar mer eller mindre regelbundna urbana mönster (bild 1). Inom stadsstudier går det att identifiera

tre inriktningar. En med fokus på stora sammanhängande helheter som staden eller stadsdelen. Den andra inriktar sig på enskilda hus i staden, medan den tredje kan sägas ligga mellan staden eller stadsdelen och det enskilda huset och betecknas "bebyggelsemönster"¹.

Begreppet bebyggelsemönster syftar på hur byggnader och utomhusrum (stadsrum) är ordnade i förhållande till varandra. Det är beteckningen för det ordnande system som bestämmer rumsliga förhållanden på mönsternivå (Linn 1991). Man kan skilja mellan "öppna" mönster, dvs där rum med endast en ordning förekommer, och "slutna" mönster – där rum av olika ordningar bildas genom att husen omsluter gator, torg, gårdar etc. Mellanformer som halvöppna och halvslutna mönster förekommer också. Bebyggelsemönstret skulle därför kunna beskrivas som en "rumslig strukturtyp"².

Typologi är ett sammansatt begrepp som skulle kunna översättas till "vetenskap om typer". Men innan jag beskriver typologi som forskningsmetod inom arkitektur- och stadsstudier vill jag först beröra begreppet typ. Typbegreppet har sina rötter i grekiskan *typos*, som avser *typografisk* karaktär. Här är det inte den tryckta texten som avses med typ, utan sättet att ordna texten. Begreppets mening utvidgas under

Bild 1. Karta av en stadsdel i Medinan i Kairo där tre mönsternivåer kan urskiljas: en formas av gatanätet (till vänster), en formas av tomtgränser (i mitten) och en tredje formas av fyllda ytor som betecknar huskroppar (till höger). Källa Ph. Paneri 1999.

1700-talet till att omfatta karaktäristiska egenskaper hos en helhet av objekt eller personer. Typ blir knuten till en klassificeringsmodell, liksom hos Linné, vars typ är en idealiserad "individ" ur djur- eller växtfamilj som beskriver arten och dess karaktäristika. Här är processen reduktiv, den bortser ifrån det specifika för att gynna det generella hos en art. Så-lunda genomförs en klassificering genom gruppering av djur och växter efter dess respektive art, som visar på skiljaktigheter inom familjen eller släktet.

Utvecklingen av begreppet typ inom arkitektur- och stadsstudier hänger samman med utvecklingen av naturvetenskapen under upplysningstiden, och inspireras av naturvetenskapliga arbeten för att hävda sin legitimitet. Arkitekturen hade sedan tillkomsten av Marc-Antoine Laugiers *Essai sur l'architecture* betraktats som ett "naturfenomen".³ Detta naturfenomen som söker sina lagar och ordningsprinciper i bland annat geometrin, ges en vetenskaplig karaktär. Som Johan

Rådberg och Anders Friberg påpekar, illustreras typerna under detta tidiga stadium med förebildliga byggnadstyper eller stadsplaner som författarna kallar för den "normativa typologin".⁴ Typernas omedelbara tillämpningar blev en implicit typologi, baserad på formella och stilistiska kriterier. J. N. L. Durand utvecklar typbegreppet under tidigt 1800-talet – framför allt i didaktiska syften – till en analytisk och generativ typologi, grundad på funktionella och morfologiska kriterier.⁵

Typbegreppet ägnades ett ännu större intresse under 1900-talet och en stor mängd typologier växte fram. Men om man trots denna mångfald vill ge en generell beskrivning av vad en typologi är, så kan detta härledas till en helhet av byggnads- eller stadstyper som placeras i ett totalt system. En typologi är, med andra ord, en helhet av typer som placeras i förhållande till varandra.⁶

Målsättningar för en typologi så som begreppet används i arkitekturforskning, är att dels klargöra historiska skeenden av sådant intresse att de förklarar utvecklingar, förändringar och mutationer, och dels att lyfta upp principer, karaktärer och egenskaper som kan prövas i nya projekt. En förutsättning för att målsättningarna skall tillgodoses är att typologin skall sättas in i sin fysiska kontext, som är präglad av historiska, sociala, ekonomiska och topografiska faktorer. Typo-morfologi syftar på förhållandet som typer – enskilda element – har till en helhet, dvs till en urban form. Det handlar om ett dialektiskt förhållande som finns mellan typ och urban form, och inte om ett kausalt förhållande.

Typologiernas framväxt

Typbegreppet är mångtydigt och föränderligt, särskilt när det handlar om att relatera det till skilda historiska epoker. Det konstanta i begreppet är att det syftar på en regelbundenhet som antingen uppstår i efterhand eller är åsyftad och eftersträvad. I det första fallet talar vi om *traditionella typer* och i det andra fallet talar vi om typifierade element, *typitningar*. En ottomansk moské, en gotisk katedral och en florentinsk palazzo, utgör traditionella typer. Dessa typer uppstår genom en hävdvunnen praxis inom arkitekturhistoria. Den traditionella typen är relaterad till en viss tids-epok och till ett samhälle, och uttrycker ett förhållande mellan fysisk-spatiala element och en praktik.

Typologiernas utveckling sedan mitten av 1700-talet kan delas in i tre varianter, relaterade till tre utvecklings-epoker. En "första typologi" avser att definiera traditionella, före-

bildliga och normativa byggnads- och stadstyper; en ”andra typologi” som hänger samman med industrialismens framväxt avser nyskapande av typifierade element och en ”tredje typologi”, där typen används som redskap i analytiska sammanhang, växer fram på 1960-talet.

Den ”första typologin”, initierad av M. A. Laugier, återknyter arkitekturen till dess rötter i naturen, och brukar illustreras av Laugiers ”primitiva hytta”. Anthony Vidler ser den ”primitiva hyttan” som en första manifestation av arkitekturtypologi.⁷ Hyttan representerar en idealiserad bild av arkitekturens essens, en ”arketyp” som förutom att den förklarar kolonnordningarnas historiska tillkomst, erinrar om att arkitekturen härleder från naturens ordning.

Inom ramen för denna typologi kan två olika kategorier urskiljas: en ”imitativ typologi” och en ”analytisk typologi”. Imitativ typologi framträder i Laugiers *Essai sur l'architecture* som ett närmande mellan naturen och arkitekturen, men ett närmande som söker sin legitimation i naturvetenskapen. Det är enligt naturens lag och ordning som arkitekturens grundläggande element och struktur via imitationen formas, kombineras och ordnas. Det handlar här om traditionella typer som betraktas som normativa förebilder och inbegripna strukturer för arkitekturproduktion.

När J. N. L. Durand inledde sin kurs i arkitektur, i det tidiga 1800-talet vid Ecole Polytechnique i Paris, framhöll han nödvändigheten av en klassificering av arkitekturen.⁸ Durand bryter därmed sönder den hittills fasta traditionella typen, avskiljer vissa element, sammanfogar de för att skapa nya typer. Abstrakta exempel och innehållslösa former, men en generativ typologi, som utifrån ett reducerat antal arkitektoniska element, och med hänsyn till plats, material, seder och bruk, skapa ett oräkneligt och varierande antal byggnader för olika funktioner.

Durand fastställde en ”analytisk typologi” genom att sammanföra utvecklingen vid slutet av 1700-talet, med den tidiga imitativa typologin.⁹ De klassiska och förebildliga byggnadstyperna analyseras och klassificeras efter formella, funktionella och morfologiska kriterier, men inte endast i imitativa syften som tidigare, utan också i generativa syften. Detta gör Durand i tre steg, som utgör grundläggande teman för hans undervisning. I det första steget identifieras och definieras byggnadernas element, som väggar, kolonner, tak, etc. Därefter jämförs och kombineras dessa element med varandra för att bilda byggnadsdelar, och byggnadsdelarna

för att forma helheter, byggnader. Det sista steget utgörs av ett analytiskt arbete där byggnaderna jämförs med varandra i syfte att lyfta upp särskilda och generella egenskaper. Durands repertoar är fylld med abstrakta formexempel med beskrivningar för hur formerna skall tolkas. En effektiv metod för ett snabbt lärande, och inspirerande former för en nyproduktion.

Den ”andra typologin”, kommer till som ett resultat av den industriella revolutionen för att likställa arkitekturen med mekaniska produkter, och betrakta arkitekturens grundläggande principer som framvuxna ur en konstgjord värld av maskiner. Det är en typologi som kan betecknas ”teknologisk typologi”. Det gällde för arkitekturen att underkasta sig maskinens och teknikens lagar för att vinna samma precision som maskinen och dess produkter. Härmed likställs arkitekturen med massproducerade föremål, och detta hänger också samman med tidens massproduktion av bostäder, med standardisering av kök, sanering av äldre stadsdelar, osv. Övertygelsen om att maskinen och teknologin skulle lyfta arkitekturen och byggandet till bättre ekonomiska, sociala och hygieniska förhållanden ledde fram till en produktivistisk ideologi, som i stort sätt kännetecknar modernismens arkitektur.

Det sker en långsam men radikal förändring av urban och rumslig uppfattning, av arbets- och livsvillkoren och av arkitektprofessionens ställning. Den tidigare uppfattning av typer som norm och förebild, började långsamt förändras. En ny typ konstruerad som ett konkret produktionsredskap för byggande, träder fram.

Den typologiska skalan förändras när enheten för den typologiska framställningen frigörs från topografiska och kulturella förutsättningar. Den typologiska enheten uppfattas inte längre som en byggnad eller ett kvarter, utan som ”radstående” hus, en gata eller gatugrupp. Utveckling av radhus i England under det tidiga 1800-talet kan här tas som ett tidigt exempel på skalan av denna typologiska enheten (bild 2). Huset blir en typiserad element som produceras i serie efter typritningar, för att bilda radstående hus som i sin tur associeras till andra för att forma nya urbana fragment. En ny stadstypologi, tvingad fram av ekonomi och rationalisering av byggandet och markanvändning träder fram.¹⁰

I de övriga europeiska länderna, särskilt i Tyskland, kommer den något senare industrialismen att revolutionera byggandet och byggprocessen. Industrialismen ansågs av de mo-

Bild 2. Lancashire Cotton Town. Utvecklingen under 1800-talet av arbetarbo-
städer i England som resultat av det så kallade "bye-laws". Modellen bygger
på upprepning av samma husmodul i radhuslängor som täcker stora områden
i närheten av industrier. Källa W. Hegemann 1938.

dena arkitekterna i det tidiga 1900-talet vara en möjlighet att rationalisera och tekniskt utveckla byggandet. Det gällde att arbeta med typritningar och "prototyper" som kan multipliceras och upprepas oändligt. Genom bostadstypisering, normering, standardisering av byggelement och seriebyggande kom funktionalismen att radikalt förändra stadsbilden. Skillnader i karaktär, lokalisering och förhållande till staden som den förindustriella typen betecknades av, ersattes av andra typer, abstrakt definierade och där skillnaderna slopades till förmån för en uniformering av livsvillkoren; familjetypen ersatte familjen.¹¹ Extraherad ur sin ursprunglig kontext, och tömd på sin tidigare innebörd kom begreppet typ att symbolisera kategoriserade, normaliserade och isolerade objekt av olika dimensioner.

Den "tredje typologin", som initieras i Italien vid slutet av 1950-talet, måste ses en reaktion och en kritik riktad mot den produktivistiska ideologin och dess plattform, modernismen. I reaktionen vänder man sig tillbaka till arkitekturens essens och till dess konstruktiva och formella grunder. Typologin i arkitektur ställs här inom nya ramar, den behöver inte legitimeras utanför sin egen praktik. Den förindustriella staden är dess objekt, och övertygelsen om att arkitekturen innehåller i sig en unik produktions- och förklaringsform är grundläggande..

De försök som gjordes i Frankrike under 1960-talet för att presentera alternativa husformer och stadsmönster fastnade i funktionalismens formspråk och gav därmed inga

riktiga alternativ. Däremot kom några italienska arkitekter och lärare vid institutionen för arkitektur i Venedig, under ledning av Servio Muratori, att kasta nytt ljus på arkitekturens förhållande till staden.¹² Två viktiga förutsättningar i Muratoris arbete kan lyftas fram. Den första är att betrakta arkitekturfrågor i ett större sammanhang, på stadsnivån. Den andra är att föra samman teori och praktik, därför att övergången från kunskap till handling måste ses i en logisk kontinuitet.

Av de typologiska studier som Muratori utförde i Venedig, drar han följande slutsatser:

- att typen inte kan karaktäriseras utanför sitt konkreta urbana mönster.
- att det urbana mönstret inte kan karaktäriseras utanför sin kontext, dvs utanför helheten av den urbana formen.
- att studier av urbana former endast kan utföras i sitt historiska sammanhang, därför att verkligheten formas utifrån successiva ingrepp och utvecklingar som är avgörande.

Typologin såsom den definieras av Muratori och vidare utvecklas av hans efterträdare Carlo Aymonino, Aldo Rossi m. fl., riktar sig inte endast på byggnader, utan även murar, gårdar, gator, m. m. ses i ett holistiskt sammanhang och bildar helheter som klassificeras i förhållande till respektive historisk urbana form.¹³ Denna helhet karaktäriseras dels som en urban struktur och dels som ett system av bestämda anordningar av byggnader, rum och arkitektoniska element. Genom att överskrida uppfattningen av byggnaden som ett isolerat objekt, kunde man undvika en typologi vars syfte är att identifiera "arketyper" till förmån för en typologi som redskap för en konkret analys av urbana strukturer.

Enligt denna uppfattning kom begreppet typ att tillämpas på flera nivåer: 1) på byggnadsnivån – med tillhörande gårdar, trädgårdar, etc. – där byggnaden karaktäriseras i sina bestämda förhållanden till angränsande stadsrum såsom gator, torg, etc.; 2) på ett begränsat stadsområde (t. ex en stadsdel eller distrikt), som genom dess tillkomst, utformning och lokalisering i staden, karaktäriseras utifrån de offentliga rummens funktion, lokalisering och förhållanden till angränsande rum och byggnader, bebyggelsens täthet och utveckling, och jämförande av stadsområdet med andra stadsområden. Studier som tillämpas på dessa två nivåer skall kunna visa på förhållandet mellan byggnadstyper och urban

form.

Tillsammans med Aldo Rossi och andra medarbetare, utvecklade Carlo Aymonino det typologiska arbetet som initierades av Muratori genom tillämpningar som omfattade andra italienska städer. Vidare kom dessa typologiska studier, som tidigare endast hade tillämpats på historiska stadsdelar, att också gälla den moderna staden. Tillämpad på olika nivåer, varierande mellan byggnad och stad, och i olika italienska städer är det framför allt förhållandet mellan bebyggelsestypologi (*tipologia edilizia*) och den urbana formen (*forma urbana*) som belyser utveckling, kontinuitet och förändring i ett historiskt perspektiv. Meningen var också att kunna utvidga denna tillämpning till övriga europeiska städer i syfte att dels samla in material för bättre kunskap om den ”europeiska staden”, och dels undersöka om det är lämpligt att generalisera teoretiska medel för ”studier av urbana fenomen”.¹⁴ Ett led i denna generalisering är att ”typologi” används som ett redskap för analys av olika urbana fenomen, och därför måste omdefinieras vid varje ny tillämpning.

Det gäller att lyfta upp förhållandet mellan det byggda och den urbana formen i termer av karaktär och egenskap, som kan användas som ett redskap för att ”läsa” stadens struktur såsom en historisk kontinuitet och som fragment av denna kontinuitet. Det handlar inte om att studera dessa förhållanden i syfte att fixera ett stadstillstånd bestämt i tid och rum. Det gäller snarare att identifiera stadsförändringar i syfte att lyfta upp brytningsmoment av betydelse för den moderna stadens tillkomst. Ett exempel på dessa brytningsmoment är när stadsmuren raserades och staden växte ut, därmed upphörde uppfattningen av ”inom” och ”utom” staden och ersattes av centrum och periferi. Ett annat exempel är när den typologiska enheten upphörde att vara det enskilda huset utan grannskapet eller stadsdelen. Därmed upphörde även förhållandet mellan typ och urban form att vara konsekvent då den urbana formen formas i successiva tillägg av större enheter (t.ex. grannskap) utan att i förväg definiera enheternas förhållanden och karaktär. Aymonino menar att med denna utveckling förlorar begreppet urban form sin mening och kan då kallas för ett ”urbant fenomen”. Eftersom dessa förändringar tenderar att likna varandra på ett universellt sätt, uppstår en möjlighet att tala om den europeiska staden.

Typo-morfologiska studier

Konkreta exempel på tillämpningen av typo-morfologin som metod i analys av stadsbebyggelse kommer att exemplifieras av Philippe Panerai's urbana analyser, Björn Linns studier av bebyggelsemönster, och Johan Rådberg och Anders Fribergs klassificering av svenska stadstyper. I Panerai's urbana studier ges anvisningar för analys av stadsbebyggelse i flera nivåer varierande mellan byggnaden och staden. Björn Linns studier av bebyggelsemönster fokuserar på urskiljande och karakterisering av kvarterstypen ”Storgårdskvarteret”. Ansatsen i Johan Rådberg och Anders Fribergs klassificering av svenska stadstyper ligger mycket nära Björn Linns studier av bebyggelsemönster.

Anvisningar för analys av stadsbebyggelse

En tillämpning av typologin måste föregås av ett fältarbete i syfte att identifiera och tydligt beskriva studieobjektet och dess konstituerande delar. Identifiering och definition av typer måste ske efter ett analytiskt arbete på platsen för att få grepp om stadens eller stadsdelens arkitektoniska och urbana karaktäristika. Typen definieras genom att samla in ett antal karaktärer, som tillsammans bildar en helhet – en typ. I vissa fall kan en enda byggnad samla alla dessa karaktäristika, dvs en *typexempel*. Att upprätta en typologi betyder att väga in en byggnads förhållande till typexemplen, undersöka byggnadens förhållande till en annan närliggandetyyp, lyfta upp skillnader, sätta dessa skillnader i ett historiskt, socialt och ekonomiskt sammanhang, och studera utvecklingar och förändringar.

En typologi kan tillämpas på olika nivåer. Det viktigaste är att undersöka hur dessa nivåer förhåller sig till varandra, dvs en morfologisk analys som handlar om att förtydliga karaktäristiska drag för varje nivå och jämföra dem med varandra. Det finns inga fast bestämda regler eller mallar för tillämpning av en typologi. Den franske arkitektur- och urbanhistorikern Philippe Panerai menar att den typologiska analysen förutsätter ett arbete delat i fyra faser: (1) definiera studieobjektet, (2) göra en preliminär klassificering, (3) upprätta typer och, (4) upprätta typologin.¹⁵

1. Att definiera studieobjektet förutsätter i sin tur ett arbete i två faser; i en första fas väljer man tillämpningsnivån. Här finns flera valmöjligheter: delar av byggnader, byggnader, kvarter, stadsdel, etc. Men oavsett vilken nivå man väljer för att lägga studien på, måste man undersöka nivåns

förhållande till en överställd nivå, dvs byggnadsdelar till byggnader, byggnader till kvarter, osv.

I den följande fasen skall studieobjektets fält begränsas, och detta är beroende av den typen av analys som avses, alltså om det är en uttömmande eller representativ analys. En uttömmande analys förutsätter att man i detalj studerar objektets konstituerande element vart för sig, medan en representativ analys syftar till att välja ett antal element och sedan undersöka om dessa täcker det väsentliga för hela studieobjektet.

2. Den preliminära klassificeringen bör utgå från en noggrann inventering av studieobjektets konstituerande element. Det gäller att observera och undersöka varje element för att beskriva det, lyfta upp dess egenskaper och upprätta relevanta kriterier, som öppenhet, slutenhet, monumentalitet, närhet, avskildhet, etc. Utifrån de svar som man får på kriterierna, grupperar man de element som ger samma svar på en serie kriterier i familj. När en sådan klassificering är gjord måste det undersökas om element som tillhör två olika familjer skiljer sig tydligare från varandra än element som tillhör samma familj. Familjerna är inte typer och denna klassificering är inte en typologi, den syftar endast till att underlätta upprättandet av typer.
3. Upprättandet av typer görs genom att först lyfta upp de gemensamma egenskaperna som samtliga element inom varje familj har, och sedan gruppera dessa egenskaper för att bilda typen. Egenskaperna som uteblir ur det gemensamma får bilda skilda varianter gentemot typen. Det är genom en rationell abstraktion som typen konstrueras, men det händer också att en befintlig byggnad eller större enhet, presenterar samtliga egenskaper hos typen, och i detta fall talar vi om *typexempel*.
4. Isolerad och i sig utgör typen inget redskap för analys, den måste sättas i ett totalt system av förhållanden till andra typer. Typologin är detta totala system av förhållanden, dvs när typer ställs i förhållande till varandra. Systemet avser att förklara hur vissa typer, genom korsning, tillfogande eller ändring, kan deduceras från andra typer, hur typer deformeras, hur länge en variationsprocess kan pågå innan den förändrar typen, etc. Här ges även möjligheten att lyfta upp karaktäristiska element som samhällets igenkännande av typen grundas på, och som påvisar typens grad av tydlighet, etc.

En väl genomförd typologi skall klart uppvisa de möjliga variationerna av en typ, likvärdigheterna och hierarkierna som strukturerar den urbana formen. Likvärdigheter hos byggnader eller tomters struktur har i det urbana mönstret en analog roll, och det trots deras skillnader i form, uttryck eller funktion. Mindre tomter kan ordnas i rad kring passager, mindre gator eller återvändsgator för att fungera som en enda stor tomt.

En typologi skall även tydliggöra en förståelse av urbana mönstersstruktur. I det urbana mönstret bestäms typen av en kultur och en lokalisering. Men typen bestäms inte deterministiskt, utan på en viss plats och under en viss epok kan skilda lösningar vara möjliga samtidigt, och spår av tidigare användningar fortsätter att präglade den urbana formen.

Studier av bebyggelsemönster

Bebyggelsemönstret, såsom det definieras ovan, betecknar det ordnande system som bestämmer förhållanden som finns mellan byggnader och stadsrum. En tillämpning av typologiska analyser på bebyggelsemönstersnivå skulle belysa detta ordnande system och dess förhållandens natur. Det är, enligt min mening, genom ett sådant angreppssätt som mönstret kan göras tydligt.

Beskrivning av metoden som Björn Linn tillämpar i hans studier av bebyggelsemönster finns i inledande delen av hans doktorsavhandling *Storgårdskvarteret. Ett bebyggelsemönsters bakgrund och karaktär*.¹⁶ Linn menar att

Vill man behandla en viss företeelse med några pretentioner på vetenskaplighet, bör man söka (1) urskilja företeelsen i fråga ur dess omvärld; (2) beskriva den; (3) om möjligt härleda den – vilket är första steget till dess förklaring; (4) analysera den ur olika synvinklar och dra slutsatser.

(B. Linn 1974).

Dessa fyra moment definierar en typo-morfologisk analysmodell som tillämpas på ett bebyggelsemönster – där en mönsterenhet, storgårdskvarteret urskiljs – i syfte att lyfta upp dess bakgrund och karaktär.

Ett bebyggelsemönster är en ”rumslig strukturtyp” som kan exemplifieras på flera nivåer varierande mellan det enskilda kvarteret med dess angränsande rum och staden. I Linns doktorsavhandling där bebyggelsemönster behandlas på kvartersnivå, undersöks även de konstituerande undernivåerna (husen och lägenheterna), och de innehållande övre

nivåerna (stadsdelen och staden). I Rådberg och Fribergs studie om ”Svenska Stadstyper” – en studie om egentligen handlar om kvarterstyper – bygger karakteriseringar och klassificeringar av kvarterstyper på exploateringstal (Rådberg, Friberg 1996). Här bör förhållanden mellan olika mönster-nivåer uppfattas som underbyggda i de mätmetoder och exploateringstal som tillämpas. Kvarterstyper karakteriseras genom tillämpning av mätmetoder och relateras till respektive stadsutvecklingssek.

En typologisk analys tillämpad på kvartersnivå har endast ett klassifikatoriskt värde om syftet med analysen är att urskilja kvarterstyper. En typ som avskiljs och definieras måste sättas i sitt sammanhang, dvs undersöka hur delarna (kvarterstyper) förhåller sig till större helheter (stadsdelen eller staden). Det är ett analytiskt arbete där ett system av förhållanden skall belysas och åskådliggöras. Det är detta system av förhållanden som menas med typo-morfologisk analys, och detta behövs om man utöver det klassifikatoriska värdet, vill också hämta kunskap om den urbana formens utvecklingsprocesser, förändringar och brytningslinjer.

I typo-morfologiska analyser hävdar man att stadsrummen bör studeras som en social produktion, dvs det byggda i relation till historiska, fysiska och socioekonomiska faktorer. Ett hus kan byggas som en enhet efter en typ, medan staden är överhuvudtaget inte resultat av ett enda projekt. Stadsrummen produceras i olika tidsskeden, där vart och ett av dessa tidsskeden uttrycker sin egen logik i sociala strategier, och förhållanden mellan dessa sociala strategier förändras i tiden. En typologi av städer har därför endast ett klassifikatoriskt värde, och förklarar inte den urbana formens utvecklingsprocess. Den typo-morfologiska analysen är nödvändig för att kunna definiera dessa produktions-skeden och förhållanden de har till varandra.

Hos både Linn och Rådberg-Friberg finns detta analytiska momentet där förhållandet mellan typologi och morfologi behandlas, men nivåerna på vilka detta förhållande undersöks hos de båda är olika. I Rådberg och Fribergs arbete undersöks förhållandet på planerarens nivå, där byggnads- och bebyggelse-regleringar anses ha bestämt eller påverkat

utveckling av nya kvarterstyp eller åtminstone påverkat variation av tidigare kvarterstyper. Rådberg-Fribergs arbete, som framställdes som en första rapport av ett projekt som var tänkt fortsätta, borde ses som en etapp i ett större projekt, därför kom många frågor att bli obesvarade. Frågor som hur dessa kvarterstyper förhåller sig till varandra, och till tidigare och senare stadsutvecklingar; vad var det för faktorer som bestämde förändringar av tidigare kvarterstyper eller utvecklingar av helt nya mönsterenheter, o.s.v., har inte behandlats. Men trots dessa brister framställs i detta arbete ett värdefullt forskningsmaterieell som bör utvecklas.

Linnas analys av förhållandet mellan kvarterstypen och staden behandlas i ett historiskt perspektiv. Kvarterstypen definieras utifrån socio-kulturella, politiska, historiska, tekniska och topografiska faktorer, och relateras till staden. Begreppet ”storgårdskvarteret” blev beteckningen på det kringbyggda stadskvarteret med sina inre gårdar, dess form och funktion, och för det förhållande detta stadskvarter har till staden. Dessa förhållanden behandlas i ett historiskt perspektiv som inleds med de tidiga formationerna av Sumeriska tätbebyggda enfamiljs bostadshusen i södra Mesopotamien för 2200 år f.v.t. – där varje bostadshus ordnades kring en central gård – och avslutas med storgårdskvarterets utveckling under 1920-talet.

Björn Linnas doktorsavhandling måste ses som ett pionjärarbete när det gäller stadsstudier med inriktning på bebyggelsemönster på kvartersnivå. Begreppet ”storgårdskvarteret” används numera flitigt inom arkitekturforskning. Johan Rådberg har också sedan 1980-talet intensivt ägnat sig åt stadsstudier med inriktning på bebyggelsemönster på kvartersnivå, och tillämpat den typo-morfologiska metoden. Även om det finns idag ett större intresse för stadsstudier med inriktning på mönster, och där typomorfologin används som redskap för analys, är det fortfarande få etablerade forskare eller forskargrupper inom denna forskningsinriktning. Här finns en dimension inom stadsforskning som är bättre dokumenterad i andra länder som Italien, Frankrike och England, men inte ägnats lika stort intresse i Sverige.

Noter

1. Björn Linn, 1991. "Bebyggelsemönstret som analysmodell" i Tomas Hall (red), *Urban Studies. Perspektiv på planering*, Swedish Science Press, Uppsala.
2. Ibid.
3. Marc-Antoine Laugier, 1753/1979. *Essai sur l'architecture*, Pierre Mardaga, Bruxelles.
4. Johan Rådberg och Anders Friberg, 1996. *Svenska Stadstyper. Historik exempel klassificering*, KTH, Stockholm.
5. J. N. L. Durand, 1819. *Précis des leçons d'architecture*, Paris.
6. För en utförligare diskussion om typologi och förhållandet typo-morfologi se Christian Devillers, "Typologie de l'habitat & morphologie urbaine", i *L'Architecture d'Aujourd'hui*, Juillet/Aout 1974:174
7. Anthony Vidler, 1978. "La troisième typologie" i *Architecture Rationnelle*, Archives d'Architecture Moderne, Bruxelles.
8. J. N. L. Durand, 1819. *Précis des leçons d'architecture*, Paris.
9. Ibid
10. Exempler kan hämtas från England, där "radstämdehus" introduceras i stadsbyggande mycket tidigt, och kommer att dominera allt tydligare under senare delen 1800-talet, se Peter Hall, 1988. *Cities of Tomorrow*, Oxford.
11. Se J. Castex, J. Ch. Depaule, Ph. Panerai, 1977. *Formes urbaines: de l'ilot à la barre*, Paris.
12. Servio Muratori, 1960. *Studi per una operante storia urbana di Venezia*, Rom.
13. Carlo Aymonino, Aldo Rossi, m. fl., 1966. *La città di Padova, saggio di analisi urbana*, Rom
14. Carlo Aymonino menar att i den moderna staden är det ganska svårt att helt klart och tydligt definiera den urbana formen, och därför är det riktigt att tala om urbana fenomen. Se Aymonino, ibid.
15. Philippe Panerai, Jean Charles Depaule, Marcelle Demorgon, 1999. *Analyse urbaine*, Editions Parenthèses, Marseille.
16. Björn Linn, 1974. *Storgårdskvarteret. Ett bebyggelsemönsters bakgrund och karaktär*, Statens institut för byggnadsforskning (T2:1974), Stockholm.

Abdellah Abarkan, Arkitekt, TeknD, forskarassistent vid Arkitekturhistoria Institutionen för Arkitektur KTH, Stockholm

Referenser

- C. AYMONINO, A. ROSSI, m. fl., 1966. *La città di Padova, saggio di analisi urbana*, Rom.
- J. CASTEX, J. CH. DEPAULE, PH. PANERAI, 1977. *Formes urbaines: de l'ilot à la barre*, Paris.
- CH. DEVILLERS, "Typologie de l'habitat & morphologie urbaine", i *L'Architecture d'Aujourd'hui*, Juillet/Aout 1974: 174.
- J. N. L. DURAND, 1819. *Précis des leçons d'architecture*, Paris.
- P. HALL, 1988. *Cities of Tomorrow*, Oxford.
- M-A. LAUGIER, 1753/1979. *Essai sur l'architecture*, Pierre Mardaga, Bruxelles.
- B. LINN, 1974. *Storgårdskvarteret. Ett bebyggelsemönsters bakgrund och karaktär*, Statens institut för byggnadsforskning (T2:1974), Stockholm.
- B. LINN, 1991. "Bebyggelsemönstret som analysmodell" i Tomas Hall (red), *Urban Studies. Perspektiv på planering*, Swedish Science Press, Uppsala.
- S. MURATORI, 1960. *Studi per una operante storia urbana di Venezia*, Rom.
- PH. PANERAI, J. CH. DEPAULE, M. DEMORGON, 1999. *Analyse urbaine*, Editions Parenthèses, Marseille.
- J. RÅDBERG och A. FRIBERG, 1996. *Svenska Stadstyper. Historik exempel klassificering*, KTH, Stockholm.
- A. VIDLER, 1978. "La troisième typologie" i *Architecture rationnelle*, Archives d'Architecture Moderne, Bruxelles.